

"Vänskapskorruption bakom hyllning till Riksbanksfonden". Analytiker på Vetenskapsrådet riktar skarp kritik mot chef för ansedd forskningsstiftelse

Verkställande direktören på Riksbankens jubileumsfond Dan Brändström har anlitat en person ur sin närmaste vänkrets för att granska fondens verksamhet. Det handlar om historikern Thorsten Nybom, som under en följd av år varit informell rådgivare åt Brändström. Föga förvånande hyllas också Riksbanksfonden i den vetenskapliga utvärderingen. Regler måste införas som förhindrar att denna typ av vänskapskorruption upprepas, kräver analytikern på Vetenskapsrådet Ulf Sandström.

För att styra och kontrollera forskning används, i ökande utsträckning, olika former av utvärderingar. Frekvent och för dyra pengar arrangerar statliga och privata forskningsfinansiärer utvärderingar av sina program och verksamheter. Därför behövs en kritiskt granskande diskussion som pekar på utvärderingars negativa effekter.

Utvärderingsbranschen bemannas av konsultfirmor och på senare år har det dykt upp ett antal företag och institut som arbetar med utvärderingar av forskning. Mellan dessa konsulter och deras uppdragsgivare kan det uppstå en i grunden osund relation. Ofta är konsulterna så beroende av uppdragen att de sällan har möjlighet att göra självständiga analyser. I stället inordnar de sig i finansiärernas världsbild. Många forskare dras in i den kommersiella utvärderingsbranschen eftersom de tror sig delta i en kvalitetsprocess, men inte sällan fjättras de av lojaliteter mot sina ämnen och kolleger.

Utvärderingsindustrin närs av den misstro mot universitetsforskare som utvecklats inom den statliga och halvstatliga forskningsbyråkratin. Det gamla sociala kontraktet mellan forskning och samhälle - "Vi ger er resurser och frihet mot att ni flitigt publicerar era resultat fritt tillgängligt för alla" - fungerar inte längre friktionsfritt. Vetenskapens riskfyllda projekt har gjort att enskilda finansiärer både vill ha livrem och hängslen. De tror inte längre på forskningens självstyrande mekanismer, som i huvudsak handlar om publiceringar i internationella och kollegialt granskade tidskrifter.

En rad utomvetenskapliga, ofta vaga, kriterier har kommit in i utvärderingarna. Dubbla kriterier leder många gånger till dubbel bokföring och forskarna vet inte längre på vilket ben de skall stå. Osäkerheten breder ut sig. Särskilt när ett fåtal experter följer stora program från ax till limpa kan snäva intressen och osunda lojaliteter få negativ verkan. Forskningslinjer som hade en gynnsam utveckling för tio år sedan kan överfinansieras medan nya får svårt att etableras. Ett decennium är lång tid i forskningen och dylika stelheter kan ge drastiska konsekvenser.

Sverige behöver ett moratorium - ett avbrott - för all statlig och stiftelseorganiserad utvärdering av forskning fram till 2010. Insparade resurser kan i stället användas för att finansiera ett framtidsinriktat belöningssystem för forskare som lyckas publicera sig i de bästa vetenskapliga tidskrifterna. Genom ett enkelt värderingssystem baserat på tidskriftsområden kan publiceringar rankas efter tidskriftens kvalitet och belöningarna relateras till detta.

Denna min grundsyn till trots var förväntningarna höga inför utvärderingen av stiftelsen Riksbankens jubileumsfond (i kortform Riksbanksfonden). Till fondens 40-årsjubileum genomfördes en evaluering och fyra framstående nordiska forskare värvades: sociologen Margareta Bertilsson, historikern Francis Sejersted, teknologen Bengt Stenlund, samt historikern Thorsten Nybom.

"Hinc robur et securitas? En forskningsstiftelses handel och vandel" heter boken. Latinet betyder "härav styrka och säkerhet". Signalen i detta är närmast övertydlig. Utvärderarna är mycket förtjusta i sitt objekt och utnyttjar snart sagt varje tillfälle att framhäva den inneboende styrkan och godheten i Riksbanksfonden. Kronan på verket i det svenska forskningspolitiska landskapet, tycks de mena.

Fondens bidrag utgör en femtedel av de svenska forskarnas externa medel inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Riksbanksfonden är därmed en viktig finansiär som med olika instrument kan påverka den samhällsvetenskapliga och humanistiska forskningen i önskad riktning.

Genom att helt koncentrera sig på frågan om vandel, "gör fonden på rätt sätt", avstår utvärderarna från att ställa den avgörande frågan: Har svensk humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning förbättrats till följd av fondens verksamhet? Stiftarnas intention var att få utväxling i form av excellenta forskningsmiljöer och bra vetenskapliga resultat. En utvärdering borde utgå från målsättningarna, men här blir de oss svaret skyldiga.

Behållningen är den historik kring fonden som Thorsten Nybom skrivit. På ett exemplariskt sätt är det noggrant utfört och med grundlig kännedom om källmaterialet. Tyvärr ligger det lite utanför det utvärderande uppdraget. Analysen av fonden som finansiär stannar vid beskrivningar utan systematik och utan att relatera till hur andra internationella finansiärer har löst sin uppgift. Resultatet är magert. Efter en genomgång av fördelningen till ämnen och lärosäten kommer de fram till följande västgötaklimax: "Vilka allmänna och särskilda slutsatser de uppgifter som här presenterats kan tänkas tillåta är självklart svårt att ha en bestämd mening om utan kompletterande, helst komparativa studier." (s. 94)

Jag har flera invändningar mot att utvärderarna inte utnyttjat bästa tillgängliga metoder, men det allvarliga problemet med denna utvärdering ligger inte på det planet. I stället måste vi tyvärr gå till personfrågor. Normalt borde detta inte vara nödvändigt, men så är nu fallet.

Riksbanksfondens styrelse har valt ut de personer som skall utvärdera verksamheten. Tveklöst är det en kompetent samling utvärderare, samtliga välkända för sin integritet, men frågan är om de inte suttit för nära sitt utvärderingsobjekt. Nybom är den mest erfarne forskningspolitiske forskaren i landet, men han ingår i stiftelsedirektören Dan Brändströms närmaste vänkrets och under en följd av år har han varit dennes informelle rådgivare.

Länge har Nybom varit påtagligt positiv till fonden och i ett företal till den fina boken "Kunskap, politik, samhälle" (1997) beskriver han sin tacksamhet gentemot Riksbanksfonden, "(...) - den i särklass mest innovativa och effektiva forskningsfinansiären i riket - har givit ekonomiskt stöd till bokens publicering. Härför men även för de nästan dagliga vänskapliga forskningspolitiska konsultationerna under gångna år känner jag stor tacksamhet" (s.12).

Det finns anledning fråga varför en person som redan ger "dagliga" och "vänskapliga" konsultationer dessutom skall formulera sina synpunkter i en utvärdering. Genom valet av

utvärderare har fonden spelat säkert, och riskerar samtidigt att mista hela stycket. Samtliga utvärderare borde redovisa de beroenden, anslag och relationer man har och har haft till uppdragsgivaren. Allt för att undvika denna typ av vänskapskorruption.

Ovanlig är den fokusering utvärderarna riktar mot stiftelsedirektören Dan Brändström, som utnämns till "forskningspolitisk flockledare". Utvärderingsgruppen säger sig vara förvånad över att dennes kommentarer i årsberättelserna inte ges större uppmärksamhet: "Dessa upprepade, principiellt pregnanta och åtminstone potentiellt systemförändrande deklARATIONER från en inom sitt ansvarsområde mycket inflytelserik aktör, (har) så vitt vi kunnat bedöma, inte (...) väckt några starkare offentliga reaktioner eller kommentarer." (s. 113) De önskar en bredare debatt och är bekymrade över forskarsamhällets tystnad, något de stött på under sina intervjuturnéer landet runt.

Denna förtegenhet är dock lätt att förstå med hänsyn till fondens maktposition i kombination med den slutenhet som fonden omger sig med. I vårt lilla land är personrelationer välkända, vilket gör att intervjuobjekten hållit tand för tunga, eftersom de, visserligen felaktigt, tror att den som framför kritik minimerar sina chanser att få nya forskningsbidrag. Detta verkar helt ha förbigått dessa i övrigt mycket kloka personer. Man frågar sig varför fondens styrelse inte uppmärksammat problemet.

Forskarsamhällets tystnad blir än mer begriplig när läsaren inser att fonden efter "vänskapliga konsultationer" med Nybom och Stenlund redan tagit beslut om att avsätta 60 procent av framtida fondmedel till "storprojekt". Innan utvärderingen var klar och utan offentlig diskussion övergick fonden till en ny handlingslinje. Det skedde utan undersökningar av internationella erfarenheter och utan någon som helst konsekvensanalys från utvärderarnas sida. Läsaren saknar argumenten för detta förslag. Varför fick forskarsamhället inte tillfälle att debattera?

Och varför i hela världen går "flockledaren" här i forskningsrådets och forskningsministerns släptåg?

Storprojektens för- och nackdelar tål att diskuteras. Enligt den internationella litteraturen är det svårt att hitta positiva stordriftseffekter i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Koncentration av resurser till några få stora miljöer ger sannolikt inga totala effektivitetsvinster i forskningssystemet. Mångåriga bidrag kan man ge utan att koncentrera dem till ett litet antal forskningsledare. Den viktigaste frågan i dag är hur vi skall få unga forskare att bryta ny mark. Storprojekten kommer med stor sannolikhet att tvinga dem att inordna sig efter gamla forskningslinjer under ledning av snart pensionerade professorer.

Det allvarliga problemet med storprojekt är nämligen att denna finansieringsform favoriserar äldre generationer av forskare. Genom att gynna manliga 40- och 50-talister underblåses dessutom jämställdhetsproblem som nu finns vid universiteten. Fonden riskerar tyvärr att överge en av sina bästa traditioner. Man förefaller tidigare aktivt ha tillämpat jämställdhetsprincipen vid fördelning av forskningsmedel, vilket visats av Anna Ekström i en uppsats framlagd vid Göteborgs universitet.

Mycket talar för att äldre samhällsvetare och humanister försiktigt bör fasa ut för att ge rum åt nya vetenskapliga perspektiv. Inget av detta diskuteras av utvärderarna. Trots att det av dokumentationen framgår att många stora kulturvetenskapliga projekt under senare år knappast varit framgångar vill de ha mer av den varan. Alla äggen i en korg är fel strategi för

en finansiär i en tid då forskningen är på väg i många nya riktningar och kan ta ordentliga kliv framåt. Bästa förslaget vore att införa rejäla belöningar för goda internationella publiceringar. Det är nog allt som behövs.

ULF SANDSTRÖM